

ԿՐՈՆԱԳԻՏԱԿԱՆ

ՎԻԳԵՆ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԱՅԶԱԶԵԱՆ

ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԸ ՀԱՅ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ ՆՈՒՐԱԳՊԵՏՈՒԹԵԱՆ
ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՄԷՋ.

ԱԶԳԱՅԻՆ ԵԿԵՂԵՅԱԿԱՆ ԵՒ ՏԵՂԱԿԱՆ ԺՈՂՈՎՆԵՐՈՒ
ՈՐՈՇՈՒՄՆԵՐԸ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՄԱՍԻՆ

Կանոնը Եկեղեցւոյ հիմքն է: Դժբախտաբար մինչև այսօր Հայ Եկեղեցին չէ յաջողած կանոնագիրք մը ստեղծել, բացի Յովհաննէս Օձնեցիէն: Լուրջ գիտական աշխատանք մը մշակելու համար այս օրինակով շուրջ, թէև IV դարէն սկսեալ այս ուղղութեամբ զանազան ժամա-
նակներուն տարբեր մատենագիրներու կողմէ որոշ փորձեր կատարուած են եւ կանոններ
ստեղծուած Եկեղեցւոյ վերաբերեալ: Սակայն այդ կանոնները այդ շրջանին եւ մասնաւոր-
աբար այդ ժամանակին համար էին: Եւ կամ, երբ գրիչ մը կը փորձէր ընդօրինակել այդ
կանոնները, ընդհանրապէս կը շարժէր ըստ իր կամքին՝ երբեմն աւելցնելով, երբեմն ալ
դուրս ձգելով այն գլուխները, որոնք հաճելի չէին թուիր իրեն: Իսկ ոմանք աւելի հեռու
կ'երթային. օրինակ՝ Մխիթար Գոշ (1140-1213), որ փորձած է օգտուիլ դրացի քրիստոնէայ
ժողովուրդներուն կանոններէն, ինչպէս իր Դատաստանագիրքին համար, որ բաղկացած
է երկու մասերէ՝ «Նախադրութիւն և կանոնք», որուն առաջին մասը յատկացուած է Եկե-
ղեցւոյ կանոններուն¹: Մխիթար Գոշը ամէն տեսակի կանոններ ի մի բերած է:

Հայ Եկեղեցւոյ կանոնադրութիւնը կ'ընդունի վեց արտաքին տեղական ժողովները,
որոնք ընդհանրապէս հետեւած են առաքելոց կանոններուն, ինչպէս նաեւ երեք Տիեզերա-
կան ժողովներուն մէջ սահմանուած կանոններուն: Հայ Եկեղեցին 1178 թուին Հոռմկլայի
մէջ գումարուած վճիռին հիման վրայ Հայ Եկեղեցւոյ իրաւունքի աղբիւր կը համարէ IV
դարի հետեւեալ վեց ժողովները. Անկիւրեայ, Նիոկեսարեայ, Անտիոքայ, Լատրիկեայ,
Սարդիկեայ, Գանգրոյ²:

Նշենք, որ բնագրերու քննութիւնը մեր հետազոտութեան շրջանակներէն դուրս է, տըր-
ւած ըլլալով, որ թէ՛ աստուածաբանները և թէ՛ կանոնագէտները աշխատութիւններ գրած
են կանոններու եւ կանոնախումբերու մասին: Միեւնոյն ժամանակ պէտք է ըսել, որ այդ
բնագրերու մէջ կը պակսին թուականներ եւ տուեալներ: Յաճախ այդ տուեալները չեն հա-
մապատասխաներ իրարու: Իսկ մենք, որպէս լուսագոյն աղբիւր, պիտի գործածենք Վազ-
գէն Յակոբեանի «Կանոնագիրք Հայոց»-ը³: Այս հատորներու վրայ կատարուած երկար
տարիներու աշխատանքը կը ձգէ այն տպաւորութիւնը, որ նախ ան միակն է իր տեսակին
մէջ, ուր ամփոփուած են ոչ միայն առաքելական կանոնները, այլեւ Եկեղեցւոյ հայրերու
արտաքին տեղական ժողովներու, ազգային-եկեղեցական ժողովներու եւ հայ մատենա-
գիրներու կանոններն ու կանոնախումբերը: Եզակի այս գործը կատարուած է քառասունինը

¹ Մխիթար Գոշ. Գիրք Դատասարանի: Աշխար. Խոսքով Թորոսեանի, Երևան, 1975:

² Լ. Խաչիկեան, Փորր Տայիի սոցիալական շարժումների պատմութիւնից (IV դար), Երևան, 1951, էջ 95:

³ Վազգէն Յակոբեան, Կանոնագիրք Տայոց, Երևան, հ. Ա, 1964, հ. Բ, 1971:

ձեռագիրներու համեմատութեան հիման վրայ, եւ կարելի է ըսել, թէ կատարեալ աշխատութիւն մըն է, հետեւաբար անելոդը կը համարենք քննական հետազոտութիւն կատարելու կանոններուն ու կանոնախոսքերուն վերաբերեալ: Սակայն մենք մեր ուսումնասիրութիւնը պիտի հիմնադրենք՝ գլխաւորաբար հետեւելով Վազգէն Յակոբեանի աշխատանքին, միաժամանակ մեր ուշադրութեան տակ պահելով Ն. Վ. Մելիք-Թանգեանի աշխատութիւնը⁴:

Անդրադառնալով Մելիք-Թանգեանի աշխատութեան՝ պէտք է ըսել, որ ան իր ուսումնասիրութիւնը կատարած ատեն իր ձեռքին տակ չէ ունեցած պէտք եղած ձեռագիրները եւ ոչ ալ գրութիւնները: Իսկ 20-րդ դարու երկրորդ կէսին շատ անելի տարբեր էին պայմանները՝ ի նպաստ հետազոտողի: Վազգէն Յակոբեան առիթ ունեցած է ի մի բերելու ոչ միայն Երեւանի ձեռագիրները ուսումնասիրութեան համար, այլեւ Պարսկաստանի, Պոլսոյ եւ Երուսաղէմի ձեռագիրները: Յակոբեան անելի քան կէս դար յետոյ սկսած է իր գործին՝ անելի դրական պայմաններու տակ:

Վեց տեղական ժողովներուն մէջ ընդհանրապէս արծարծուած են եպիսկոպոսի ու քորեպիսկոպոսի վերաբերեալ հարցեր: Հոս պիտի խօսինք «եպիսկոպոս» բառի իմաստին, եպիսկոպոսի իրաւունքներուն եւ պարտականութիւններուն մասին, երբեմն ալ կաթողիկոսի՝ հիմնուելով ազգային-եկեղեցական ժողովներուն վրայ:

ա- Եպիսկոպոսին կամքը.

բ- Եպիսկոպոսը որպէս ինչքերու պատասխանատու.

գ- Եպիսկոպոսը որպէս յորդորող.

դ- Եպիսկոպոսը, երբ կը սխալի.

ե- Եպիսկոպոսը, երբ կը խանգարէ կարգը.

զ- Եպիսկոպոսը որպէս դատաւոր:

Երբ հաւատացեալ մը սխալ ճամբու վրայ կը գտնուի եւ քրիստոնէական օրէնքներուն համաձայն չի շարժիր, եպիսկոպոսը, ըստ իր կամքին, կը սահմանէ ոչ միայն անոր պատիժը, այլեւ անկէ ետք անոր վերադարձը Եկեղեցի: Այս բոլորը կ'ըլլան եպիսկոպոսին յորդորով եւ կամքով, սխալողին զոջումէն ու ապաշխարութենէն ետք⁵:

Եպիսկոպոսը պատասխանատու է նաեւ Եկեղեցւոյ ինչքերուն. ձեռով մը Եկեղեցին ու Եկեղեցիին պատկանող բոլոր իրերը կը գտնուին անոր պատասխանատուութեան տակ: Սակայն ան իր բացակայութեան այդ իրաւունքը կրնայ փոխանցել երէցներուն: Մեր կանոնադրութեան եւ Տիեզերական ժողովներու կանոններու մէջ յաճախ կը հանդիպինք այն կանոնին, երբ կը մերժուի եպիսկոպոսներու տեղափոխութիւնը, առանց օրէնքի մէկի միւսին վիճակը գրաւելը: Անկիւրիայի ժողովի կանոններուն համաձայն, եպիսկոպոս մը, որ ձեռնադրուած է յատուկ վիճակի մը վրայ եւ մերժուած է տեղւոյն ժողովուրդին կողմէ, իրաւունք չունի ոչ մէկ ձեռով գրաւելու ուրիշ վիճակ մը, այլ կրնայ երիցութեան կարգ իջնելով՝ մնալ որպէս երէց: Այս ցոյց կու տայ, թէ այդ եպիսկոպոսը ժողովուրդին աչքէն ինկած է, եւ իր պաշտօնէն երիցութեան իջնելը կը ցոյցնէ իր պարտականութենէն ալ իջնելը⁶: Ոչ

⁴ Ն. Վ. Մելիք-Թանգեան, Հայոց եկեղեցական իրաւունքը, հ. Ա, Ծովի, 1903 եւ հ. Բ, Ծովի, 1905:

⁵ Կանոնադիրը հայոց, Անկիւրիայի ժողովի կանոնները, հ. Ա, 1964, գլոխ է եւ Ը, 19 313-315:

⁶ Նոյն, Անկիւրիայի ժողով, կանոն Ժ. Թ., հ. Ա, 19 166:

նադրության օրենքներում, որ կ'ըստի, թե եպիսկոպոսը կ'ընտրուի ժողովուրդին կողմէ: Հետեւաբար, Լատոդիկէի ժողովի 12-րդ կանոնը կը նշանակէ, թե ժողովուրդը իրաւունք չունի եպիսկոպոս ընտրելու:

Քաճաճան եւ սարկաւազը կարգալոյծ կրնան ըլլալ իրենց եպիսկոպոսին կողմէ, երբ քանի մը անգամ խրատուելէ յետոյ տակաւին շարունակեն անհնազանդ ըլլալ եւ սխալներ գործել: Ուստի եպիսկոպոսը մնալ պարագաներում իրաւասութիւնը ունի պատժելու եւ կարգալոյծ ընելու¹⁶: Իւրաքանչիւր եպիսկոպոս կրնայ իր եկեղեցիէն հեռացուցաձըլ ինք միայն ընդունիլ¹⁷:

Եպիսկոպոսի իրաւասութեան սահմաններում մէջ է նաեւ չմկրտածներում եւ թերահաւատներում համար կանոններ ստեղծել¹⁸: Եպիսկոպոսը իրաւունք չունի ծուլանալու¹⁹: Եպիսկոպոսը իրաւունք չունի տան մէջ Պատարագ մատուցանելու²⁰: Հոգեւորականները, առանց իրենց պատասխանատու եպիսկոպոսին արտօնութեան, իրաւունք չունին ճամբորդելու²¹:

Նգովքներու վերաբերեալ ունինք երկու կէտեր Գանգրայի (340-370) ժողովի կանոններում մէջ: Կը նգովուին անոնք, որ եպիսկոպոսին նուէրները կը ստանան եւ կը բաշխեն ուրիշին, ինչպէս նաեւ անոնք, որ տուրքը կը ստանան, սակայն եպիսկոպոսին չեն յանձններ:

Եպիսկոպոսի կողքին որոշ իրաւունքներ եւ պարտականութիւններ ունի նաեւ քորեպիսկոպոսը. ստոնցմէ մէկն է²² խաղաղական թուրթեր տալը: Ան նաեւ իրաւունք ունի փոքրիկ գիւղերու ու քաղաքներու մէջ երդմնեցուցիչներ, ընթերցողներ եւ կիսասարկաւազներ կարգելու²³, սակայն քաճաճայ եւ սարկաւազ ձեռնադրելու համար պարտաւոր է քաղաքի եպիսկոպոսէն հրաման առնել, քանի որ ինք նշանակուած է քաղաքի եպիսկոպոսին կողմէ, որեւէ կ'ենթարկուի անոր:

Ինչպէս ըսինք, Հայ Եկեղեցին կ'ընդունի տասնվեց²⁴ ազգային-եկեղեցական ժողով-

¹⁶ Նոյն, Անպիտքի ժողով, կանոն 5:

¹⁷ Նոյն, Անպիտքի ժողով, կանոն 6:

¹⁸ Նոյն, Լատոդիկէի ժողով, կանոն 19:

¹⁹ Նոյն, Լատոդիկէի ժողով, կանոն 40:

²⁰ Նոյն, Լատոդիկէի ժողով, կանոն 53:

²¹ Նոյն, Լատոդիկէի ժողով, կանոն 42:

²² Նոյն, Անպիտքի ժողով, կանոն 18:

²³ Նոյն, Անպիտքի ժողով, կանոն 10:

²⁴ Ա. Աշխիշապի ժողովը, 365 թուին՝ Մեծն Ներսէսի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Բ. Շահապիվանի ժողովը, 447 թուին՝ Յովսէփ Կաթողիկոսի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Գ. Դուինի Ա. ժողովը, 507 թուին՝ Բարգէլ Կաթողիկոսի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Դ. Դուինի Բ. ժողովը, 555 թուին՝ Ներսէս Բ. Կաթողիկոսի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Ե. Դուինի Գ. ժողովը, 610 թուին՝ Արքաճաճ Կաթողիկոսի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Զ. Դուինի Դ. ժողովը, 648 թուին՝ Ներսէս Կաթողիկոսի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Է. Դուինի Ե. ժողովը, 719 թուին՝ Յովհան Օձնեցիի հրաւրով եւ նախագահութեամբ:

Ը. Պարպաւի ժողովը, 771 թուին՝ Սիոն Կաթողիկոսի հրամանով:

Թ. Երեսակի ժողովը, 842 թուին՝ Սմբատ սպարապետի եւ Գրիգոր Միսնեաց իշխանի հրաւրով:

Ժ. Անիի ժողովը, 970 թուին՝ Աշոտ թագաւորի հրաւրով:

ներ: Ամենայն Հայոց Կաթողիկոսը միայն իրաւունք ունի ժողովի հրաւիրելու:

Հոգեւորականները եւ աշխարհականները, թէեւ բացառաբար, երկու պարագային միայն առանց Կաթողիկոսի նախագահութեան տեղի կրնան ունենալ ժողովները. առաջին՝ երբ Կաթողիկոսը վախճանած է, եւ երկրորդ՝ երբ Կաթողիկոսին դէմ ամբաստանութիւններ կան: Առանց ազգային-եկեղեցական ժողովի ոչ ոք իրաւունք ունի որոշումներ տալու եւ առնելու, նոյնիսկ Կաթողիկոսը կամ նախարարները. անոնց որոշումները վաներական չեն ըլլար: Բոլոր որոշումները կը վաներացուին միայն ազգային-եկեղեցական ժողովով: Պատահած է, երբ Կաթողիկոսն ու թագաւորը կարգ մը որոշումներ առած են, սակայն այդ որոշումները մերժուած են ժողովուրդին եւ հոգեւորականներուն ընդդիմութեամբ:

Ինչպէս ցոյց տուած ենք մեր աշխատութեան առաջին գլխուն մէջ, Գրիգոր Լուսաւորի-չէն սկսեալ, ընտրութեան կը մասնակցէին ոչ միայն հոգեւորականները, այլ նաեւ իշխաններն ու աշխարհականները: Հետագայ դարերուն այդ աւելի ցայտուն եւ որոշակի կ'երեւայ մեր Եկեղեցւոյ պատմութեան մէջ: Տեղին է յիշել նաեւ, թէ միջնադարուն իշխանները այսօր գիտակից էին Հայ Եկեղեցւոյ կարգ ու կանոններուն: Դժբախտաբար, կացութիւնը այսօր փոխուած է: Եօթնասուն տարուան համայնավարական ռեժիմէն ետք, ամէն ինչ փոխուած է ոչ միայն աշխարհականներու, այլ նաեւ հոգեւորականներու մօտ:

Ազգային-եկեղեցական ժողովներուն մէջ ոչ միայն Եկեղեցւոյ վերաբերեալ հարցեր կ'արծարծուին, այլեւ ուրիշ օրէնսդրական եւ աստուածաբանական խնդիրներ: Ազգային-եկեղեցական ժողովներէն առաջինն է Աշտիշատի ժողովը, որ գումարուեցաւ Մեծն Ներ-սէսի (353-373) հրաւերով եւ նախագահութեամբ 354 թուին: Այս ժողովին ներկայ եղած են եպիսկոպոսներ եւ աշխարհականներ, եւ անոնց ներկայութիւնը այդտեղ հիմնական իմաստ ունի: Այն իշխաններն ու աշխարհականները, որոնք կը մասնակցէին վերոյիշեալ ժողովին, կը ներկայացնէին քաղաքային իշխանութիւնն ու ժողովուրդը: Անոնք գիտակից ու իմաստուն անձնատրութիւններ էին, որոնք, բնականաբար, ունէին դատելու, ճիշդ որոշումներ կայացնելու իմաստութիւն, ի հարկին նաեւ պատժելու իրաւասութիւն: Անշուշտ Եկեղեցին չ'ընդունիր, որ հաւատքէ պարպուած մարդիկ որոշում առնեն ազգային-եկեղեցական ժողովներուն մէջ:

Կայ նաեւ երկրորդ կէտ մը, որուն մենք համաձայն չենք. այդ այն է, թէ աշխարհականներու կողմէ միայն իշխաններ ներկայ կ'ըլլային եւ ոչ հասարակ մարդիկ: Ժիշդ է, որ թագաւորը քրիստոնէութիւնը պետական կրօնք հռչակելէն (301 թ.) ետք, գործի դրած էր բոլոր այն կանոնները, որոնք ստեղծուած էին առաքեալներուն եւ սուրբ հայրերուն կողմէ: Սակայն ոչ մէկ փաստ ունիք Հայ Եկեղեցւոյ այս հեղինակատր դէմքին՝ Օմորոք Պատրի-

ԺԱ. Հայքի ժողովը, 1002 թուին՝ Սարգիս Կաթողիկոսի հրաւերով:

ԺԲ. Անիի Բ. ժողովը, 1036 թուին՝ նախագահութեամբ և հրաւերով Ադուանից Կաթողիկոսի:

ԺԳ. Հռոմկլայի ժողովը, 1179 թուին՝ հրաւերով Գրիգոր Տղայ Կաթողիկոսի:

ԺԴ. Սսի ժողովը, 1243 թուին՝ Կոստանդին Ա Բարձրբերդցի Կաթողիկոսի հրաւերով:

ԺԵ. Սսի Բ. ժողովը, 1361 թուին՝ նախագահութեամբ Մեսրոպ Ա Արքայապետ Կաթողիկոսի:

ԺԶ. Երուսաղէմի ժողովը, 1651 թուին՝ Փիլիպպոս Ա Աղրակեցի Կաթողիկոսի նախագահութեամբ:

արքի²⁵ այն համոզումը հաստատող, թե միայն իշխաններն էին, որ ներկայ կը գտնուէին այս ժողովներում: Գրիգոր Լուսատրիչէն սկսեալ, ոչ մէկ ձեռով կրնանք փաստել, թէ այդ ժողովներում ժողովուրդի պարզ ներկայացուցիչները չկային: Լուսատրիչէն սկսեալ, պատմութեան մէջ միշտ կը տեսնենք ժողովուրդի ներկայացուցիչներ կաթողիկոսական ընտրութիւններում: Եթէ Լուսատրիչի տոհմին մէջ կը տեսնենք որոշ շարունակութիւն մը, ատիկա ի յարգանս Լուսատրիչի տոհմին է, եւ ասոր մօտ մի քանի օրինակներ կան մեր պատմութեան մէջ:

Մեր ազգային-եկեղեցական ժողովներէն ոմանց մէջ կը քննարկուէին ժողովականները յուզող ժամանակակից հարցեր եւ որոշումներ կ'առնուէին այդ շրջանին Եկեղեցիէն ներս աստուածաբանական, կանոնական եւ կազմակերպչական կարեւոր խնդիրներու շուրջ:

Բնականաբար այս ժողովներում մէջ շատ մը խնդիրներու կը մօտենային քրիստոնէական ոգիով, սակայն կարդալով ամոնց հաստատած կանոնները, տրուած վճիռները եւ խիստ պատիժները՝ կը նկատենք, որ երբեմն կը պակսի այդ ոգին՝ այդպիսով կասկածի տակ դնելով ժողովականներում սկզբունքները: Այդպիսի ժողովներէն մին է Ծախապիվանի ժողովը²⁶: Այս ժողովը առաջինն է, որուն որոշումները լրիւ ընդգրկուած են մեր ձեռագիրներում մէջ: Ժողովին ներկայ եղած են քառասուն եպիսկոպոսներ, երէցներ, սարկաւագներ, իշխաններ եւ գաւառացիներ: Ժողովին մէջ սահմանուած են քսան կանոններ: Մեզի յայտնի է արդէն, որ նախորդ ժողովներու կանոնները խանգարողները ճշգրտելի, բանադրանքի եւ ապաշխարանքի կ'ենթարկուէին: Այս ժողովին մէջ կը տեսնենք նաեւ տուգանք եւ ֆիզիքական պատիժներ, որոնք մեզ կը յանգեցնեն այն եզրակացութեան, որ այս ժողովը ունէր նաեւ քաղաքական ոյժ: Այսպիսի պարագաներում իշխանները կանոնները գործադրելու ոյժն ու իշխանութիւնը ունէին: Նոյն ժողովին մէջ կը հանդիպինք բարոյական, նաեւ բարեգործական կանոններու: Սակայն դուստմասիրելով ամոր մէջ սահմանուած օրէնքները՝ կը տեսնենք, թէ ատոնք չափազանց խիստ են:

Իր տեսակին մէջ եզակի կարելի է համարել այս ժողովը: Ծախապիվանէն առաջ տեղի ունեցած բոլոր ժողովներում հայրապետական կանոնները, հակառակ անոր, որ ընդունուած էին մեր Եկեղեցւոյ կողմէ, սակայն վաւերացուած չէին ազգային-եկեղեցական ժողովներու կողմէ: Այստեղ հաստատուեցան Տիեզերական երեք ժողովները, նաեւ Գրիգոր Լուսատրիչի, Սահակ Պարթեւի, Մեծն Ներսէսի եւ առաքելական կանոնները:

Ծախապիվանի ժողովին մէջ երբ կը խօսուի եպիսկոպոսներու մասին, կը նկատենք, որ ամոնք կը դատուին կուսակրօններու կարգին: Մեր Եկեղեցւոյ մէջ երբեք չէ պատահած, որ հոգեւորական մը ձեռնադրուելէն ետք ամուսնանայ, իսկ եթէ ամուսնացած է, եպիսկոպոս ձեռնադրուելէն ետք կը բաժնուի իր կնոջմէն. եպիսկոպոսը կը նուիրուէր իր պատասխանատւութեան, իսկ կինը՝ կը քաշուէր մենաստան:

Այս ժողովին մէջ ալ կը տեսնենք եպիսկոպոսի իրաւունքները եւ պարտականութիւնները: Հետաքրքրականն այն է, որ եպիսկոպոսներում եւ հոգեւորականներում գործած սխալներում համար աւելի մեծ էին պատիժները, քան թէ սովորական աշխարհականներում

²⁵ Շնորհք արքեպս. Գալուստրեան, Տեղիք ասպրումարանութեան, Երուսաղէմ, 1993, էջ 21-22:

²⁶ Վերոյիշեալ ժողովը գումարուած է. 447 թուին հրաւիրով ու նախագահութեամբ Յովսէփ Կաթողիկոսի:

66 Դ
կամ ստորադաս հոգեւորականներուն: Պատիժին հետ կը պահանջուէր նաեւ տուգանք. օրինակ՝ երբ եպիսկոպոս մը պղծութեան, պողոկոթեան եւ ուրիշ վատ գործերու անձնա-
տուր ըլլալով սխալներ գործած ըլլար, պարտաւոր էր տուգանք վճարել: Ժողովին մէջ
ուրիշ կէտ մըն ալ նկատելի է: Այս կանոնները խրատական բնոյթ ունենալէ աւելի, խիստ
օրէնքներ են, որոնց ուրիշ կարգ մը ժողովներու մէջ ալ պիտի հանդիպինք: Այստեղ չկայ
նշանակաւոր քանակական տարբերութիւն, այլ՝ պատիժ եւ տուգանք: Ուրիշ կէտ մըն ալ այն է, թէ այս ժո-
ղովին մէջ պողոկոթեան համար աւելի մեղմ պատիժ կը տրուի, քան արտաքին ժողովնե-
րու մէջ, ուր պողոկոթեան պարագային կարգալոյծ կ'ընեն²⁷:

Շահապիվանի ժողովի կանոններն սին կը վարարարի աւելի քան 100 հազար հայկական ամուսնութեամբ²⁸։ Մինչեւ չորրորդ պորտ արտօնուած չէ ամուսնութիւն. եթէ եպիսկոպոսը այդ գիտնալով հանդերձ ամուսնացնէ, թէ՛ իր աթոռէն կը գրկուի եւ թէ՛ աղքատներուն դրամ կը բաժնէ։

դրամ կը բաժնէ:
Հակառակ ամոր, որ կուսակրօնութիւնը պարտադրուած էր եպիսկոպոսներուն, սակայն այս ժողովի կանոններէն կը հետեցնենք, որ եպիսկոպոսներ երբեմն կիներ կամ հոկայն այս ժողովի կանոններէն կը հետեցնեն: Այս պարագային պատիժը աւելի կ'ըլլար մախրողներէն. խնդրոյ մանուրհներ կը պահէին: Այս պարագային պատիժը աւելի կ'ըլլար²⁹: Այս մոյն կանոնին մէջ կը համատարկայ եպիսկոպոսը ամբիջապէս կարգալոյծ կ'ըլլար²⁹: Այս մոյն կանոնին մէջ կը համադիպին ուրիշ երկու խիստ օրէնքներու եւս, որոնք կ'արտացոլեն տուեալ ժամանակի սոդիալիք ուրիշ երկու խիստ օրէնքներու եւս, որոնք կ'արտացոլեն տուեալ ժամանակի սոդիալիք ուրիշ երկու խիստ օրէնքներու³⁰ եւ մծղնիներու³¹ հարցն է: Այս կանոնէն կը հետեցնենք, թէ ծանր եղած է պատիժը մծղնութեան հետեւողներուն, որովհետեւ այդ աղանդը տարածուած գտած էր Հայաստանի մէջ:

ՊԷտը է նշել, որ հակասական կետեր ալ կան Ծահապիվանի կանոնագրութեան մէջ: Երբ կանոն 16-ին մէջ կը խօսուի եպիսկոպոսի իրաւունքին մասին, այստեղ գլխաւոր եպիսկոպոսը կաթողիկոս կը նշանակէ: Իսկ կանոն 20-ին մէջ գլխաւոր եպիսկոպոսը կը նշանակէ առաջնորդ: Ասոր պատճառը, կ'ենթադրենք, այն է, որ դարերու ընթացքին գրիչները փորձած են կանոնները իրենց ուզած ձեւով ներկայացնել եւ փոխել: Մծնհներու վերաբերեալ 20-րդ կանոնին մէջ կը խօսուի նաեւ եպիսկոպոսի պատիժին մասին: Եթէ մծնհներու գոյութիւնը զիտնալով՝ եպիսկոպոսը առաջըը չառնէ եւ այդ աղանդին հետեւորդները չպատժէ, ան իր աթոռէն կ'իյնայ եւ պատիւէն կը զրկուի:

Ինչպես սկիզբեն ըսինք, եպիսկոպոսի մը առաջնորդ ըլլալը միմիայն կաթողիկոսին հրամանով կ'ըլլայ. կանոն 16-ի³² մէջ ասիկա յատուկ կերպով կը բացատրուի: Միեւնոյն ատեն եպիսկոպոսն է պատասխանատուն՝ ճշմանկէլու երեցներ վանքերու եւ անապատ-

²⁷ Նոր Կեսարիոյ ժողով, կանոն 1:

²⁸ Հասկացիմանի ժողով, կանոն ԺԳ., լ.՝ 446:

²⁹ Նոյն, կանոն 14, էջ 450:

³⁰ Հարգույնները ձևորի միջև նախկինում կամ ջորի միջև կարողալով գոյակութիւններ կ'ընէին:

³¹ «ՄԾղնի» բառը ասորերեն՝ «մնապի», յունարեն՝ «միքսիզ», իսկ լատիներեն՝ «միքսթի» բառերն ծագում առած է: ՄԾղնականներուն համար ծանր պատիժներ կը սահմանէին, օրինակ՝ մարդկանց սեռային անդամներու ցիղր կտրելը: Անկէա աղանդ մըն էր, որուն հետևողները չէին յարգեր սուրբերը և Եկեղեցոյ օրէնքները, պղծութիւն և անարդոյականութիւն կը բարոյզէին և կը գործէին: ՄԾղնիներու աղանդին մասին րնն Հայ ժողովրդի պատմութիւն, հ. Բ, Երևան, 1984, էջ 154-160:

³² Կանոնագիրք Հայոց, Երևան, հ. Ա, 1964, էջ 455:

ներու մէջ: Այս կանոնին մէջ (16) կը տեսնենք երկու ակնառու կէտեր, որոնցմէ առաջինը կաշառքն է, իսկ երկրորդը՝ առաջնորդներու նշանակումը: Հաւանաբար կաշառքը սովորական բան մըն էր այն ժամանակներուն, մանաւանդ, երբ եպիսկոպոսը տկար էր եւ ոչ լիցիտում: Ան կ'ազդուէր հարուստներու բանեցուցած ճնշումէն եւ, հետեւաբար, հեշտութեամբ տեղի կու տար կաշառքին. «Կաշառք կուրացուցանէ զսիրտս իշխանաց»³³: Իսկ երկրորդը, ինչպէս կը վկայէ մաեւ Փաւստոս, Յունահայաստանը կապուած էր Բիզանդիային, որուն հաճելի թուելու եւ առաջնորդ ըլլալու համար եպիսկոպոսները Հայաստանի մէջ չէին ձեռնադրուեր, այլ Կեսարիա կ'երթային: Սոյն կանոնին մէջ մենք յիշեցինք, թէ վաճառքը կը գտնուէին եպիսկոպոսներու հովանաւորութեան տակ, բայց Մեծն Ներսէսի համանակ անոնք ենթակայ էին առաջնորդներու հսկողութեան: Ինչպէս այսօր, հին ժամանակներուն եւս մարդիկ կը դիմէին զանազան միջոցներու, դրամ վաստակելու համար: Անոնք երազներ կը տեսնէին, իբրեւ թէ մարտիրոսներու նշխարներ գտած են եւ անոնց վրայ եկեղեցի կառուցանելով՝ զանոնք ուխտատեղի կը դարձնէին³⁴: Ըստ այս կանոնի՝ նշխարներու վրայ եկեղեցի կառուցանելու թոյլտուութիւնը տրուած էր եպիսկոպոսին: Երբեմն կը հանդիպինք այնպիսի դէպքերու, երբ մարդիկ արծաթասիրութեան համար սուրբներու նշխարներ կը բերէին՝ վրան եկեղեցիներ կառուցանելու համար:

Օտար եկեղեցիները սուրբ հայրերու 12 կանոնները ընդունեցին Հինգվեցեան 692 թուի ժողովին մէջ³⁵: Մեր 1179 թուի ժողովին մէջ այդ ուղղութեամբ որեւէ որոշում չէ առնուած: Թէեւ պատճառներն ալ մեզի անծանօթ կը մնան, բայց Էջմիածնի թիւ 58 ձեռագրին մէջ կը տեսնուի, որ այն սուրբ հայրերու անուններուն, որոնք ոչ միայն յիշուած են, այլ մաեւ ընդունուած են մեր եկեղեցոյ կողմէ: Յիշեալ ձեռագիրը Էջմիածնի ժողովին արձանագրութիւնները կը պարունակէ եւ մանրամասն տեղեկութիւն կու տայ սուրբ հայրերու կանոններուն վերաբերեալ:

Սարդիկէի ժողովի կանոններէն մէկուն մէջ նշուած է, թէ կարելի չէ հարուստ մը կամ իրանական մը մէկ անգամէն կամ մէկ օրէն միւսը, առանց նախապէս եկեղեցական ստորադաս կարգեր ընդունած ըլլալու, եպիսկոպոս ձեռնադրել: Ասիկա որոշ տարիք մը կը յաճախէ, եւ այդ տարիքը երեսունէն ոչ պակաս, եւ յիսունէն ոչ բարձր ըլլալու է: Կանոնագրութեան զանազան գլուխներուն մէջ քահանաներուն մասին ալ նոյն բանը կ'ըսուի: Եւսկայն մեր մօտ պայմաններու բերումով, այդ օրէնքը չէ յարգուած, տեղի, ժամանակի եւ աղաքական պատճառներով:

Պատահած է, որ աշխարհական մը ուղղակի կաթողիկոս ընտրուի: Եպիսկոպոսը վերջ է յատուկ յատկանիշներ ունենայ ձեռնադրուելու համար: Օստիանովանի ժողովին ամսաձայն, ձեռնադրութեան իրաւունք ունենալու համար եպիսկոպոս մը հետեւեալ լիա-

³³ Նոյն, հ. Բ, ԺԶ, 19, 19 455:

³⁴ Տե՛ս նաեւ Անդրիոսի կանոն 5:

³⁵ Կոստանդնուպոլսոյ միջ գումարուած այս ժողովը «Տրուլլան» ալ կը կոչուի, քննելու ունեցած է 692-ին յուլիանական Բ կայսեր հրամանով եւ 211 եպիսկոպոսներու մասնակցութեամբ, որ սահմանուած են 102 կանոններ: Այս ժողովը չի ընդունուած յարիւններու կողմ: Տե՛ս Մաղաքիա արքեպս. Օրմանեան, «Ազգայաւորմ», հ. Ա, Կ. Պոլիս, 1912, 19 761-762:

տացաւ իր կնոջմէն, որ մեծատան մը քաշուեցաւ, իսկ ինք հոգեւոր կեանքով ապրեցաւ՝ զբաղելով եկեղեցական գործերով: Իր աագ որդին՝ Վրթանէշը, աշխարհական կեանքով ապրէր, ապա քահանայական աստիճան ստացաւ³⁷: Իսկ Արիստակէս վանական կ'ընկերակցէր Վրթանէշին ու մանկութենէն աստուածապաշտական ծառայութեան համար դաստիարակուած էր³⁸: Սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը ապա զինք ձեռնադրեց իր փոխարէն³⁹:

Այս բոլորը մկատի ունենալով եւ հետեւելով նաեւ մեր մատենագիրներուն թողած ժառանգութեան՝ այն եզրակացութեան լանգած ենք, որ կուսակրօնութիւնը սկիզբէն ի վեր զգոյթիւն ունէր եպիսկոպոսներուն համար Հայ Եկեղեցիէն ներս:

Հայ Եկեղեցին կ'ընդունի այն տեսակէտը, թէ եպիսկոպոսները իրենց իշխանութիւնը ստացած են առաքելներէն եւ, հետեաքար, անոնց յաջորդներն են ու լիազօրուած են իրենց թեմերէն ներս գտնուող բոլոր հոգեւորականներուն եւ աշխարհականներուն պատասխանատուութիւնը ստանձնել: Ուստի հասնելու համար այս բարձր պաշտօնին՝ պէտք է, որ իրաւասութիւններ եւ պարտականութիւններ կատարած ըլլային:

Եպիսկոպոսի կարեւոր իրաւունքներէն մէկն այն է, որ ան իրաւունք ունի եկեղեցի օծելու: Ան հովին ու ներկայացուցիչն է իր հօտին եւ Քրիստոսի վարդապետութիւնը ուսուցանողը: Եւ քանի որ ան խորհուրդներու պատասխանատուն է, տեսուչը, ուրեմն իր թոյլտուութեամբ է, որ աւելի ստորադաս աստիճանի հոգեւորականները կը կատարեն իրենց պարտականութիւնները: Եպիսկոպոսի պատասխանատուութեան սահմաններուն մէջ կը գտնուի նաեւ յատուկ հոգատարութիւնը որբերուն, այրիներուն, աղքատներուն, անտէրներուն եւ լքուած հիւանդներուն: Ան ոչ միայն հոգեւոր պատասխանատուութիւն ունի, այլեւ պարտի հոգալու եկեղեցւոյ ինչքերը, որովհետեւ ան պատասխանատու է եւ հոգեւոր պարտը ունի իր կաթողիկոսին ու ժողովուրդին առջեւ: Բնականաբար, դարձեալ անոր պատասխանատուութեան սահմաններուն մէջ կը գտնուի իր թեմի պաշտպանութիւնն ու անկէ ներս սուրբ հայրերու եւ եկեղեցական կանոններու պահպանումն ու անթերի կատարումը:

Մեր ազգային-եկեղեցական ժողովները իրաւունք ունին թէ՛ կաթողիկոս ընտրելու եւ թէ՛ կաթողիկոս մը մերժելու կամ հեռացնելու:

Եկեղեցւոյ գլխաւոր օրէնսդիր մարմինն է, որ կը սահմանէ ոչ միայն վարչական, այլեւ դաւանաբանական կանոններ, անոր իրաւասութեան սահմաններուն մէջ է ոչ միայն մերժել Տիեզերական ժողովներու կանոնները, այլեւ ընդունիլ, փոխել եւ նոր կանոններ սահմանել:

Հայաստանի մէջ մեծ նախարարութիւնները ունէին իրենց եպիսկոպոսութիւնը, որ տոհմային առումով ժառանգական էր: Այդ եպիսկոպոսները դարձեալ գիտուն եւ իմաստուն անձնատրութիւններ էին: Անշուշտ նախարարներու թիւը բազմաճալու եւ ճաշակելու պարագային կը բազմաճալին կամ կը պակսէին նաեւ եպիսկոպոսները: Այդ նախարարութիւններուն մէջ ալ կը փորձէին ընտրել լաւագոյն թեկնածուն: Անոնք կա՛մ իշխաններու ազգականներ էին եւ կա՛մ հօգօր անձնատրութիւններ:

³⁷ Ազաթանգեղոս, Հայոց պատմութիւն, Երևան, 1983, էջ 478:

³⁸ Նոյն, էջ 478:

³⁹ Նոյն, էջ 480:

Մեր մատենագիրներեն Բուզանդի ու Եղիշէի մօտ հանդիպած ենք եպիսկոպոսներու թուարկմանը: Օրինակ՝ Եղիշէն կը վկայէ, թէ Արտաշատի ժողովին մէջ բաւական մեծ թիւով եպիսկոպոսներ կային⁴⁰: Ազաթանգեղոսն ալ իր «Հայոց Պատմութիւն» գործին մէջ կը խօսի անոնց մասին եւ կու տայ եպիսկոպոսներու ցանկը:

Կ'ըսէ, թէ քուրմերու զաւակները, որոնք եպիսկոպոսութեան արժանի էին, Ս. Գրիգոր Լուսատրիշէն կը ստանային եպիսկոպոսական աստիճան. «Որոց առաջնոյն՝ Աղբիանոս անուն, որ ապա կողմանցն եփրատական գետոյն լինէր վերակացու. երկրորդն՝ Եւտաղիանուն, որ ապա կողմանցն Բասենոյ կացեալ լինէր հովիւ. երրորդն՝ Բաստո. չորրորդն՝ Մովսէս. հինգերորդն՝ Եսաեփոս. վեցերորդն՝ Յովհաննէս. եօթներորդն՝ Ագապէս. ութերորդն՝ Արտիրէս. իններորդն՝ Արսուկէս. տասներորդն՝ Անտիոքէս. մետասաներորդն՝ Տիրիկէս. երկուտասաներորդն՝ Կիրակոս»⁴¹:

Մեր կանոնագրութեան մէջ ալ գոյութիւն ունին քորեպիսկոպոսներու վերաբերեալ շատ մը կէտեր, ուր կը տրուին անոնց բաւական իրաւասութիւններ, կը սահմանուին անոնց իրաւունքներն ու պարտականութիւնները, ինչպէս նաեւ անոնց գործունէութեան սահմանները, որ գիւղերը եւ գաւառներն էին: Ծառապիվանի 5-րդ կանոնին համաձայն, անոնք ոչ միայն ձեռնադրելու, այլեւ պատժելու եւ կարգալոյծ ընելու իրաւունք ունէին: Քորեպիսկոպոսը ոչ միայն վարչական, այլ նաեւ դատաստանական գործերու ղեկավարն էր, որուն պարտականութիւնն էր խոհեմութեամբ եւ իմաստութեամբ դատել իր գաւառէն ներս գտնուող խնդիրները: Դարձեալ մեր կանոնագրութեան մէջ ճշուած է, թէ կաթողիկոսները եւ եպիսկոպոսները բաւական հարուստ էին, ունէին, որպէս սեփականութիւն, հողեր, կալւածներ, գիւղեր, որոնք յետագային կը դառնային Եկեղեցոյ սեփականութիւն: Եպիսկոպոսները կամ քորեպիսկոպոսները վանքերու մէջ կ'ապրէին, իսկ վանքերը կը գտնուէին առաջնորդի անմիջական հսկողութեան տակ: Անշուշտ անոնց սեփականութեան ետեղ միշտ կանգնած էին իշխաններն ու նախարարները, որոնք իրենց եպիսկոպոսներուն կ'օգնէին միջոցաւ՝ տալով անոնց հողեր, կալուածներ եւ այլ ինչքեր: Կարդալով մեր կանոնագրութիւնը՝ կը տեսնենք, թէ եպիսկոպոսի մը վերապահուած իրաւունքներուն ամենէն կարեւորներէն մէկը իր դատաւորի պաշտօնն էր:

Մենք ակնարկ մը պիտի նետենք մեր պատմութեան վրայ՝ ցոյց տալու համար, թէ դատաւորները ինչպէս կը դատէին կամ պատիժներ կը սահմանէին գործուած յանցանքներուն համեմատ: Իսկ երբ եպիսկոպոսը պիտի դատուէր, անոր դատը կաթողիկոսը կ'ընէր: Օրինակ՝ գիտենք, որ եպիսկոպոս մը երբ կ'նոշ մը հետ յարաբերութիւն ունենար, կը պատըժուէր կարգալոյծ ըլլալով: Երբ եպիսկոպոսներէն անելի ցած աստիճանով հոգեւորականները յանցանք գործէին, անոնց պատիժը եպիսկոպոսը կը սահմանէր: Ըստ Բուզանդի, կաթողիկոսները իրենց խորհրդակից եպիսկոպոսներով կը կազմէին դատարան՝ օրէնսդիր, եւ կը կարգէին կառավարիչ մը՝ հսկող իրենց հաւատացեալներուն վրայ:

Եպիսկոպոսներն ալ իրենց թեմերէն ներս թեմի գործերուն համար դատաւորներ էին ու վճիռներ կ'արձակէին: Այս իմաստով մենք դատարանները կրնանք բաժնել երեք աստի-

⁴⁰ Եղիշէ, Վարդանանց եւ Հայոց պատերազմի մասին, Երևան, 1971, էջ 43:

⁴¹ Ազաթանգեղոս, Հայոց Պատմութիւն, Երևան, 1983, էջ 470:

ճանի. ա) կաթողիկոսական դատարան, որ կաթողիկոսը կը ղեկավարէր, բ) եպիսկոպոսական դատարան, որ եպիսկոպոսը կը ղեկավարէր, եւ գ) քորեպիսկոպոսական դատարան, որ քորեպիսկոպոսներով կը ղեկավարուէր: Առաջինը իրաւունք ունէր դատելու բոլոր եպիսկոպոսներն ու առաջնորդները, երկրորդը՝ իր թեմէն ներս գտնուող բոլոր խնդիրները, իսկ երրորդը՝ իր գաւառներուն մէջ ունէր մոյմ իրաւասութիւնը: Ժամանակի ընթացքին պատիժներու ձեւերը կը փոխուէին. երբեմն անոնք կ'ըլլային չափէն աւելի խիստ, երբեմն՝ աւելի մեղմ, երբեմն բարոյական պատիժներ, երբեմն՝ ֆիզիքական: Հետաքրքրականն այն է, որ անոնց մէջ կարելի է հանդիպիլ մաւ չափազանց խիստ պատիժներու: Սուրբ Սահակի սահմանած պատիժներուն մէջ կար ոչ միայն միջակայական պատիժ՝ տուգանք, այլեւ ֆիզիքական պատիժ՝ ծեծ:

Այն եպիսկոպոսները, որոնք առաջնորդներ էին, երբեմն իրենց գործած լանցանքները ծածկելու համար ամէն տեսակի զեղծարարութիւններու կը դիմէին, երբեմն ալ հաճելի ըլլալու համար իշխանին, հարուստին կամ արաբ խալիֆային, եւ կամ պարսիկ խանին գրպանը լեցնելու համար, ամէն տեսակ ապօրինի գործեր կը տեսնէին: Կը պատահէր, որ անարդար կերպով պատժէին անգոր, տկար, անպաշտպան գիւղացի մը կամ ալ կարգալոյծ ընէին համեստ եւ բարի քահանայ մը:

Անշուշտ մեր կանոնագրութեան մէջ կան մաւ ուրիշ կանոնախմբեր՝ գրուած տարբեր ժամանակներու ընթացքին, որոնք թէեւ մաս կը կազմեն Կանոնագրքին, բայց վաւերացած չեն ազգային-եկեղեցական ժողովին կողմէ:

Բացի այդ, ունիք զանազան կաթողիկոսներու եւ անձերու կողմէ գրուած կանոններ, որոնք դարձեալ մաս կը կազմեն մեր կանոնագրութեան, բայց զանազան պատճառներով չեն վաւերացուած ազգային-եկեղեցական ժողովով: Մեր խօսքը, անշուշտ, ոչ թէ օտարներու, այլ զուտ հայ սուրբ հայրերու կանոններուն մասին է:

Մեր ազգային-եկեղեցական 16 ժողովներուն մէջ կան չորս ժողովներ, որոնք կանոն չեն սահմանած, եւ եպիսկոպոսներու երբեք չեն անդրադարձած: Անոնցմէ առաջինը՝ Դուիմի Գ. ժողովն (609-610 թթ.) է, որուն մէջ միայն խօսուած է վրաց Եկեղեցոյ բաժանման մասին Հայ Եկեղեցիէն, քանի որ վրաց Կիրիոն Կաթողիկոսը ընդունած էր Քաղկեդոնի ժողովը⁴²: Ժողովին կը նախագահէր Աբրահամ Կաթողիկոսը: Երկրորդը Երմշակի ժողովն է 842 թուին, ուր դարձեալ կանոն չէ սահմանուած, այլ ժողովին նպատակը եղած է իշխանաց իշխան Բագարատ Բագրատունիի զրպարտութիւններով եւ պնդումներով հեռացուած Յովհաննէս Ե. Կաթողիկոսը ետ բերել ու նստեցնել Աթոռին: Սմբատ սպարապետը եւ Գրիգոր Սիւնեաց իշխանը, չհանդուրժելով այս անարդար քայլը, իրենց դժգոհութիւնն ու զայրոյթը յայտնելէ ետք, կը հրաւիրեն բոլոր եպիսկոպոսներն ու իշխանները Երմշակ քաղաքին մէջ՝ քննելու համար այդ զրպարտութիւններն ու ամբաստանութիւնները կաթողիկոսին դէմ: Որոշում կ'առնեն, որ Կաթողիկոսը պէտք է վերադառնայ:

Երրորդը՝ Հարքի ժողովը (1002 թ.) կը կայանայ Սարգիս Կաթողիկոսի օրով: Այս ժողովը դարձեալ կանոն չէ սահմանած, այլ պարզապէս ձգոված, բանադրած ու դատապար-

⁴² Կիրիոն վրաց Կաթողիկոսը նամակով մը կը յայտնէ, թէ ինք քաղկեդոնական է, եւ այլևս չի հետեւիր Հայ Եկեղեցիին: «Զայս ամենայն վասն ձեր շինութեան գրեցաք ամենայն ճշմարտութեամբ, եւ ճշմարտութեամբ հաւարացորդ քարոյար հաւարս գայս» (Գիրք թղթոց, Երուսաղէմ, 1994, էջ 188):

նոնները: Սակայն այս կանոններում մէջ ալ չկայ եպիսկոպոսի վերաբերեալ կանոն մը. հակառակ երեսուն գլուխներէ բաղկացած ըլլալուն, այս կանոնախումբին մէջ չի խօսուիր եպիսկոպոսի մասին:

Յիշատակելի է նաեւ Անի քաղաքի ժողովը՝ գումարուած 970-ին, որ զբաղեցաւ Քաղկեդոնի ընդունող Վահան եպս. Սիւնեցիի գահընկեցութեան հարցով: Այս ժողովն ալ կանոն չէ սահմանած: Անցնելէ առաջ մնացած չորս ազգային-եկեղեցական ժողովներուն՝ Դուիմի 4-րդ ժողովին (648), Դուիմի 5-րդ ժողովին (719), Պարտաւի ժողովին (771) եւ Սիսի ժողովին (1243), կ'ուզենք անդրադառնալ մեր պատմութեան եւ հայ եկեղեցական գրականութեան ամենէն երեւելի եւ մեծ անձերէն Սահակ Պարթեւ Կաթողիկոսի կանոններուն: Ըստ Վազգէն Յակոբեանի, Սահակ Կաթողիկոսի կանոնախումբը բաժնուած է 5 ենթախումբերու, եւ կարելի է ենթադրել, թէ ան ազդուած է Բարսեղ Կեսարացիէն: Իր կանոններուն յիսունհինգ գլուխները ընդունուած են Օսահայիվանի ազգային-եկեղեցական ժողովին կողմէ:

Ունինք նաեւ գումարուած ազգային-եկեղեցական ժողովներ, որոնց սահմանած կանոնները կանոնագիրքի մէջ չեն մտած. օրինակ՝ Հոռմկլայի ժողովը 1179 թուին, որ Գրիգոր Տղայ Կաթողիկոսի (1173-1193) օրով գումարուած էր: Այս ժողովին մէջ ընդունուեցան երեք Տիեզերական եւ վեց տեղական ժողովները: Առաջին անգամ այստեղ է, որ կը հանդիպինք վերոյիշեալ ժողովներու յիշատակումին: Այս ժողովին ներկայ էր Աղուանից Կաթողիկոսը, եւ այստեղ որոշուեցաւ Յունաց կայսեր եւ պատրիարքին գրաւոր ներկայացնել Հայ Եկեղեցւոյ դաւանաբանութեան տեսակէտը եւ վարդապետութիւնը: